

*Миронець С. М., кандидат психологічних наук, доцент
Київський національний торговельно-економічний
університет (м. Київ)*

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕХАНІЗМІВ ГОТОВНОСТІ ЗВЕДЕНИХ РЯТУВАЛЬНИХ ЗАГОНІВ

У статті розглянуті проблем формування рятувальних підрозділів. Проаналізовані механізми готовності фахівців до виконання завдань в екстремальних умовах праці та складові прогнозування успішності в професії.

Ключові слова: рятувальники, формування рятувальних підрозділів, екстремальні умови.

В статье рассмотрены проблем формирования спасательных подразделений. Проанализированы механизмы готовности специалистов к выполнению задач в экстремальных условиях деятельности и составляющие прогнозирования успешности в профессии.

Ключевые слова: спасатели, формирование спасательных подразделений, экстремальные условия.

The article deals with the problems of formation of rescue teams. Mechanisms of preparedness experts to carry out tasks in extreme conditions and forecasting components of success in the profession.

Key words: rescuers, the formation of rescue teams, extreme conditions.

Постановка проблеми: Професія рятувальника на ринку праці є порівняно новою. Тільки у жовтні 1996 році з метою прогнозування, запобігання та ліквідації наслідків різних надзвичайних ситуацій шляхом об'єднання Міністерства подолання наслідків Чорнобильської катастрофи і Штабу цивільної оборони України було утворене Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (МНС України).

Відповідно до Указу Президента України від 27 січня 2003 року № 47 «Про заходи щодо вдосконалення державного управління у сфері пожежної безпеки, захисту населення і території від наслідків надзвичайних ситуацій» з метою об'єднання сил і засобів для ліквідації пожеж, аварій та катастроф, вдосконалення державного управління у цьому напрямку Державний департамент пожежної безпеки, як урядовий орган державного управління передано від МВС України до МНС України.

На сьогодні МНС України в результаті активного проведення адміністративної реформи проходить чергову реорганізацію, через оптимізацію вертикалі управління відповідно із зміною штатної чисельності, часткової передачі функцій до інших центральних органів виконавчої влади та зміною, відповідно до Указу Президента України від 9 грудня 2010 року №1085, назви «Міністерство надзвичайних ситуацій України», *все це потребує подальшого дослідження професійної сфери становлення*

фахівців рятувальних підрозділів та їх всебічного психологічного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із зазначено проблематики свідчить, що останнім часом питання психологічного забезпечення діяльності фахівців рятувальних підрозділів набула досить ґрунтовного і системного вивчення. Цьому сприяла перш за все реалізація заходів визначених Концепцією розвитку психологічної служби МНС України.

Так за період з 2005 року проблему психологічного забезпечення діяльності фахівців ризиконебезпечних професій на прикладі рятувальних підрозділів МНС України досліджували: В. Садковий, 2005 – щодо особливостей прояву посттравматичних стресових розладів у працівників пожежно-рятувальних підрозділів; А. Куфлієвський, 2006, щодо розвитку синдрому вигорання серед працівників пожежно-рятувальних підрозділів; С. Миронець, 2007 – щодо проявів негативних психічних станів та реакцій рятувальників в умовах надзвичайних ситуацій; О. Євсюков, 2007 – щодо психологічного прогнозування надійності рятувальників; С. Складаров, 2010 – щодо мотиваційно-особистісної детермінанти успішності діяльності рятувальників; В. Корольчук – проблеми стресостійкості особистості фахівця, Д. Лебедев, 2009 – чинники помилкових дій водолазів аварійно-рятувальних формувань МНС України; Ю. Приходько, 2008 – проблеми професійної успішності рятувальників та багато інших.

Разом з тим специфіка виникнення надзвичайних ситуацій, договірні зобов'язання України перед іншими державами щодо надання гуманітарної допомоги з рятування постраждалого населення та ліквідації наслідків НС потребує формування здебільшого зведених рятувальних формувань із вузькопрофільних фахівців не тільки МНС а й інших структур, зокрема Державної служби медицини катастроф, зооветеринарних служб Мінагропрому, кінологічних служб, вірусологів, епідеміологів тощо.

Все це підтверджує необхідність і актуальність дослідження проблем формування та злагодженого функціонування фахівців зведених рятувальних підрозділів МНС України.

Постановка завдання: Шляхом аналізу літературних джерел та досліджень у сфері рятувальної справи вітчизняних та зарубіжних авторів визначити чинники, що впливають на готовність до виконання завдань за призначенням фахівців зведених рятувальних загонів МНС України.

Виклад основного матеріалу: Аналіз нормативних документів, що регламентують діяльність рятувальників (законодавства, підзаконних актів, відомчих наказів, положень, інструкцій та ін.), і участь дослідника в діяльності рятувальників (трудовий метод) дозволили виділити основні характерні особливості професії, відображені в комплексі професійних завдань та умов діяльності.

Специфіка діяльності рятувальників полягає, перш за все, в комплексі різноманітних і різноманітних за змістом професійних завдань. До таких завдань **можуть належати:** ведення загальної та спеціальної (хімічної, інженерної, медичної та ін.) розвідки в осередках ураження і зараження; проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт із життєзабезпечення постраждалого населення; участь у роботах щодо локалізації та ліквідації великих техногенних і природних катастроф (пожеж, лавин і т.д.); проведення санітарної обробки населення і спеціальної обробки техніки, споруд і територій; проведення піротехнічних робіт; першочергове життєзабезпечення постраждалого населення та участь у заходах з надання гуманітарної допомоги; участь у відновлювальних роботах на об'єктах життєзабезпечення населення, інфраструктури; проведення евакуаційних

заходів; організація і здійснення заходів, спрямованих на підвищення готовності населення до захисту від впливів і наслідків катастроф техногенного, епідеміологічного, інфекційного та стихійного характеру; надання міжнародної гуманітарної допомоги тощо.

Кожне з перерахованих завдань діяльності включає в себе сукупність функціональних підзавдань. Специфіка діяльності полягає в тому, що рятувальник залучається до виконання будь-якого завдання з цього переліку.

Наслідком різноманіття професійних завдань є широке коло професійних цілей, що з одного боку, визначає відмінність мотиваційних спонукань до діяльності, широту мотиваційної сфери і значущість різних мотивів для досягнення різних цілей, а з іншого боку - необхідність стійкої професійної спрямованості для досягнення необхідного професійного результату.

Рятувальні формування залучаються для ліквідації широкого спектру надзвичайних ситуацій, що також становить характерну особливість професії. Перелік ліцензованих робіт включає проведення пошуково-рятувальних робіт при НС на транспорті, на воді; при пожежах та вибухах; в умовах радіаційного, хімічного та епідеміологічного зараження; аварій на комунікаційних, енергетичних мережах і трубопроводах і т.д. Наслідком такого різноманіття задач і ситуацій діяльності є основна вимога до рівня професійної кваліфікації рятувальника - він повинен бути **універсальним фахівцем**. У переліку спеціальностей рятувальників наводиться близько 50 найменувань: від пожежного, лікаря, кінолога до піротехніка і водолаза.

Враховуючи зазначені вимоги, що ставляться до професії рятувальника нами розроблено державний стандарт професійно-технічної освіти «Рятувальник» ДСПТО 5169. L0.75.24-2009, який уведено в дію наказом МОН України від 28.10.2009 №989 [3].

Відповідно до цього стандарту уведено шкалу професіоналізму рятувальника, відповідно до якої рятувальники за рівнем свого професійного статусу поділяються на рятувальника 3, 2, 1 класу та рятувальника вищої категорії.

У професійно-технічних навчальних закладах першого атестаційного рівня тривалість професійної підготовки на

кваліфікацію „Рятувальник” складає 556 годин, на 3-й клас – 150 годин, на 2 – й клас – 150 годин, на 1 – й клас – 150 годин, на вищу категорію - 150 годин.

Освітньо-кваліфікаційні характеристики випускника складені на основі Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників (ДКХП працівників МНС України, введений в дію наказом Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 07.10.2004 №100 за погодженням з Міністерством праці та соціальної політики України.

Вимога універсальної підготовки рятувальника передбачає певний характер мотивації - високу спрямованість на постійне самовдосконалення як професіонала і як особистості. Крім того, можна припустити, що зі зростанням рівня кваліфікації рятувальника до його мотиваційної сфери будуть пред'являтися підвищені вимоги з точки зору її стійкості, внутрішньої узгодженості і т.п. Рятувальник, орієнтований на ряд спеціальностей і виконання різних професійних завдань, з великою ймовірністю знаходиться в умовах інтерференції мотивів і цілей, часто суперечать одна одній (наприклад, цілей забезпечення безпеки та досягнення успіху в діяльності; інтерференції цілей ліквідації аварії та евакуації потерпілих і т.д.).

Для реалізації професійних завдань фахівець повинен забезпечити досягнення комплексу цілей, що прямо або побічно впливають на успішність діяльності: не тільки досягти результату, але і забезпечити особисту безпеку, ефективну співпрацю з іншими членами колективу, створення і підтримання згуртованості, забезпечення самоосвіти, підвищення кваліфікації і т.д.

Група цілей, що відносяться до досягнення успіху в професійній діяльності, включає прагнення до високого результату при виявленні потерпілого, після врятування, евакуації і транспортування до медичного закладу, усунення вражаючих факторів, наданні медичної допомоги постраждалому, гасінні пожежі і т.д.

Група цілей забезпечення безпеки складається з дотримання правил техніки безпеки при рятувальних роботах, виконання рекомендацій лікаря з відновлення здоров'я, впевненості у постійній готовності та справності технічних засобів і екіпіровки і т.д.

Досягнення успішного результату у професійній діяльності вимагає реалізації комплексу цілей, що передбачає внутрішню узгодженість всієї мотиваційної сфери фахівців.

Існування кількісних і якісних нормативних критеріїв успішності виконання пошуково-рятувальних робіт дозволяє говорити не про сукупності, а про структуру професійних цілей, впорядкованих за ступенем значущості. Так, мета «забезпечення успішності виконання різних професійних завдань» визначається такими нормативними критеріями:

1) швидкістю виконання пошуково-рятувальних робіт (наприклад, загін повинен прибути на місце НС через 15 хвилин після отримання сигналу);

2) якістю надання першої медичної допомоги: потерпілого слід доставити до лікувального закладу в стані, не гіршому, ніж той, в якому він виявлений;

3) остаточною ліквідацією вогнища пожежі, хімічного, біологічного зараження і попередження повторного виникнення НС і т.д.

Інша мета, «забезпечення безпеки», характеризується критеріями [2]:

1) збереженням фізичного і психічного здоров'я;

2) підтримкою працездатності, відсутністю ознак надмірного стомлення і т.д.

Отже, відповідно до нормативних критеріїв оцінки можна стверджувати про необхідність впорядкованості цілей за ступенем значущості. Так, мета досягнення успіху формально підпорядкована меті забезпечення безпеки: для досягнення максимальної безпеки фахівців при необхідності може бути продовжений час роботи, використані інші технічні прийоми та засоби. В якості прикладу можна навести випадок, коли нормативи відкриття заклинених металевих дверей були переглянуті після нещасного випадку, що призвів до загибелі рятувальника. З метою забезпечення безпеки фахівців було обмежено проведення альпіністських робіт для проникнення в квартиру через вікно і рекомендовано використовувати більш тривалі за часом висвердлювання замку, спилювання петель і т.д. Можна говорити також про супідрядність за значимістю окремих цілей в самому колективі (групі) рятувальників. Так, **в групі цілей «досягнення**

успіху» значимість вилучення постраждалих непорівнянна з розбором завалів або порятунком матеріального обладнання з об'єкта НС.

Різноманіття професійних завдань передбачає значну кількість цілей діяльності рятувальника, на реалізацію яких впливає сукупність різних екстремальних факторів, що ускладнюють досягнення чи змінюють характер результату діяльності. Стосовно до конкретного фахівця, що виконує певне коло професійних обов'язків (завдань), поєднання екстремальних факторів і характер навантаження буде специфічним. Різниця професійних завдань визначається спеціалізацією рятувальника і етапом його професіоналізації.

По-перше, залежно від рівня кваліфікації (категорії рятувальника) фахівці допускаються до виконання різних за складністю робіт. Так, при виконанні робіт з ліквідації наслідків хімічного, біологічного, радіаційного зараження рятувальник III класу допускається до ліквідації тільки хімічного і біологічного зараження: проведення санобробки приміщень з використанням штатних засобів і евакуації постраждалих. На рятувальника II класу додатково покладається проведення хімічної розвідки, заміри вмісту речовин, а на рятувальника I класу - ліквідація робіт при радіоактивному зараженні, проведення радіаційної розвідки і моніторинг.

По-друге, залежно від етапу професіоналізації фахівці реалізують різні цілі - у новачків, крім виконання різних професійних завдань, на перший план виступає оволодіння професійною діяльністю,

входження в колектив; у найбільш досвідчених фахівців - додаються завдання навчання, керівництва черговою зміною, координації дій. Розходження цілей професійної діяльності, таким чином, на різних етапах професіоналізації обумовлює відмінність мотиваційної сфери в залежності від ступеня досвідченості фахівця.

Продовжуючи проекцію вектора «мотив-мета», можна стверджувати, що відмінності в сукупності завдань, у характері і ступеня впливу екстремальних чинників діяльності будуть відображатися не тільки в специфіці цілей професійної діяльності, а й у способах їх досягнення. Відповідно до етапів професіоналізації розрізняються і способи досягнення поставлених цілей. Наприклад, при проведенні пошуково-рятувальних робіт на пожежі рятувальник III класу «повинен вміти діяти у складі бойового розрахунку, виконуючи обов'язки одного з його номерів» (тобто рядового пожежного), рятувальник II класу - «виконувати роботи з гасіння пожеж з використанням спеціальних агрегатів, механізмів, ... виконувати обов'язки всіх номерів бойового розрахунку», рятувальник I класу - « повинен застосовувати новітні досягнення в області тактики гасіння пожеж », авіаційну техніку.

Зміст цілей професійної діяльності передбачає різноманіття способів їх досягнення, а специфіка умов професії визначає їх особливості, характерні саме для діяльності рятувальника. Так, досягнення цілей, наприклад, «безпеки» та «професійного успіху» може здійснюватися за рахунок різних способів або їх поєднань (табл. 1).

Таблиця 1

Способи досягнення мети професійної безпеки:	Способи досягнення мети професійного успіху:
– поширення знань про причини та можливості розвитку надзвичайної ситуації;	– надійне (безпомилкове) своєчасне виконання трудових завдань;
– копіювання прикладу більш досвідчених рятувальників;	– врахування особистого досвіду і помилкових дій;
– дотримання техніки безпеки;	– поглиблення та набуття нових професійних знань;
– розвиток навичок самоконтролю;	– удосконалення навичок дій в різноманітних ситуаціях;
– облік особистого досвіду та помилкових дій;	– суворе дотримання інструкцій та настанов з організації рятувальних операцій;
– уникнення невиправданого і надмірного ризику;	– мобілізація професійних, фізичних і психічних ресурсів;
– надійне (безпомилкове, своєчасне) виконання робочих завдань;	– творчий підхід до розв'язання професійних завдань;
– чітке слідування інструкціям і настановам, що регламентують пошуково-рятувальні роботи.	– виконання наказів тощо.

Питання психології

Як видно з наведеного в таблиці переліку один і той же спосіб може застосовуватися для реалізації різних цілей, а одна мета досягатиметься за рахунок декількох способів, що відповідають специфіці змісту професійних завдань і умов діяльності. Вибір того чи іншого способу, як найбільш бажаного, дозволяє зробити припущення про значимість певних цілей, про ступінь опанування професією, широту оволодіння професійними навичками, про особистісні особливості фахівця, його соціальний статус і т.д.

Реалізація способів досягнення професійних цілей ускладнюється впливом різних за характером і мірою впливу екстремальних чинників діяльності.

Висновок: Отже, розглянувши специфіку діяльності фахівців зведених рятувальних підрозділів МНС України, стає очевидною необхідність подальшого

наукового пошуку з питань удосконалення системи формування, психологічної підготовки та психологічного супроводу фахівців зведених рятувальних загонів МНС України. Також слід зазначити, що на сьогоднішній день розроблені ряд стандартів для підготовки фахівців рятувальних служб представлених у структурі робітничих професій. Разом з тим є потреба опрацювання відповідних нормативних документів для всієї структури. Шлях до розв'язання зазначеної проблеми ми вбачаємо через розробку чітких алгоритмів класифікації професій, що можуть залучатися до виконання завдань у складі зведених рятувальних загонів, у тому числі виконанні Міжнародних гуманітарних місій, визначення особливостей, специфіки діяльності та чіткої системи комплексу заходів психологічного забезпечення фахівців зазначених підрозділів.

Література

1. Сидоров П.И. Психология катастроф: Учебное пособие для студентов вузов / Сидоров П.И., Мосягин П.И., Маруняк С.В. / под ред. П.И. Сидорова. – М. : Аспект Пресс, 2008. – 414 с.
2. Вавилов М.В. Оперативный психологический контроль и прогнозирование надежности специалистов экстремального профиля: дис. ... канд. психол. наук: 05.26.02 / Вавилов Михаил Владимирович. – М., 2003. – С. 73 – 75.
3. Державний стандарт професійно-технічної освіти «Рятувальник» ДСПТО 5169. LO.75.24-2009 – [Чинний від 28.10.2009]. – К. : МОН України.